
С. П. Погребняк, кандидат юридичних наук,
доцент Національної юридичної академії
України імені Ярослава Мудрого

Втілення ідей свободи і рівності в праві: історичний аспект

Загальноновизнано, що свобода і рівність є фундаментальними ідеями, які нерозривно пов'язані з розвитком європейської цивілізації. Цю думку, зокрема, можна простежити в тексті преамбули проекту Договору про запровадження Конституції для Європи, в якій констатується: «Європа є континентом, що його мешканці ... виплекали впродовж століть вартості, що є підвалинами гуманізму: *рівність людей, свободу, шанування розуму...*»¹.

Свобода і рівність — ідеї, що традиційно розглядаються як загальні засади права західного типу, ідеї, що поза всяким сумнівом визначають його дух. Проте уявлення про свободу і рівність суттєво змінювались протягом історії людства, що обумовлювало відповідні трансформації принципів і інститутів права. Тому розуміння процесу історичного розвитку ідей свободи і рівності є надзвичайно корисним для з'ясування особливостей сучасного права.

Розвиток ідеї свободи

У більш-менш завершеному вигляді концепція свободи, яка історично пов'язана з обмеженням сваволі влади, насамперед

¹ Конституційні акти Європейського Союзу. Ч. I / Упорядник Г. Друзенко, за заг. ред. Т. Качки. — К., 2005. — С. 314.

державної¹, з'являється в епоху Реформації і Просвітництва, хоча її зародження відбувається значно раніше — в часи Великої хартії вільностей², а то й раніше.

Наприклад, Л. фон Мізес бачив витoki ідеї свободи в давньогрецькій спадщині, звідкіля завдяки роботам грецьких філософів і істориків вона перейшла до римлян, а потім — до європейців і американців, ставши основним пунктом усіх уявлень людей Заходу про справедливо організоване суспільство³. Приблизно в тому ж напрямку мислив К. Поппер, який аналізував перехід давніх греків від закритого до відкритого суспільства (тобто від колективістського, племінного суспільства, яке жорстко регулювало усі аспекти життя, до суспільства, де індивіди вимушені ухвалювати особисті рішення)⁴.

А ось на думку Ф. Закарія, першооснови усвідомлення свободи були закладені в 324 році н. е. Того року імператор Костянтин вирішив перенести столицю своєї імперії з Риму до Візантії, і разом з імператором до нової столиці переїхав весь двір, за винятком єпископа Римського. Це поклало початок процесу відокремлення церкви від держави, а сама церква стала в західному світі першим серйозним «обмежувачем» влади держави. Із іскор, що викресані в сутичках між церквою і державою, і запалало полум'я людської свободи. Пізніше на Заході виникає ціла низка інших інституцій і традицій, а також клас феодальної аристократії, що також стримували владу держави⁵.

¹ Детальніше про це див.: *Міл Д. С.* Про свободу: Есе: Пер. з англ. — К., 2001. — С. 11–24.

² Велику хартію вільностей 1215 р. часто-густо розглядають як перше писане обмеження королівської влади в Європі. Хоча первісно вона була спрямована на підтвердження привілеїв феодальних лордів, згодом англійські судді почали більш широко тлумачити цей документ, перетворивши його на акт, який захищав певні права будь-якої особи. Саме з Великої хартії вільностей випливають англійські, а потім і американські свободи. Див.: *Закарія Ф.* Будущее свободы: нелиберальная демократия в США и за их пределами: Пер. с англ. — М., 2004. — С. 28–29.

³ *Мизес Л. фон.* Идея свободы родилась на Западе. — <http://www.cotsium.ru/books/69/59/mises50a.html>.

⁴ *Поппер К.* Відкрите суспільство та його вороги: У 2 т.: Пер. з англ. — К., 1994. — Т. 1. — С. 194–200.

⁵ Детальніше про це див.: *Закарія Ф.* Будущее свободы: нелиберальная демократия в США и за их пределами. — С. 18–32.

Визнаючи античні та середньовічні витoki ідеї свободи, ми тим не менш не повинні забувати про принципову різницю в уявленнях про свободу в різні епохи. У літературі часто-густо акцентується увага на відмінностях між давнім і сучасним розумінням свободи. Це класичне для сучасної науки розмежування йде від Б. Констана, який розрізняв «свободу древніх» (тобто можливість брати активну і постійну участь у колективному здійсненні влади) і «свободу сучасних людей» (тобто право користуватися індивідуальною незалежністю — свободою думки і сумління, правом на недоторканність, свободою занять і пересування та ін.)¹.

Коріння древньої (демократичної) концепції свободи можна знайти ще в Арістотеля, який вчив, що свобода означає, зокрема, можливість поперемінно з іншими брати участь у владі, впливати на формування державної волі². Римська традиція вбачала свободу громадян в тому, що жодних законів не можна було запровадити щодо них без попередньої згоди, наданої народними зборами³. Однак в усьому іншому антична держава за великим рахунком поглинала особистість. «Tu natus es non tibi, non mihi, sed patriae (ти народжений не для себе і не для мене, але для вітчизни)», — звертався до одного зі своїх товаришів Цицерон⁴. «Та свобода, про яку так часто і з такою повагою мовиться в історичних і філософських працях давніх греків і римлян, а також у творах і роздумах тих, котрі запозичили у них всі свої політичні знання, — підкреслював Т. Гоббс, — це свобода не приватних осіб, а держави...»⁵. Ідея особистої свободи лише інколи звучала в ці часи⁶. Тому, користуючись думкою Д. Ектонна, можна стверджувати, що

¹ Констан Б. Про свободу древніх у її порівнянні зі свободою сучасних людей // Лібералізм: Антологія / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. — К., 2002. — С. 412, 415.

² Див.: Циттеліус Р. Філософія права: Пер. з нім. — К., 2000. — С. 186.

³ Скіннер К. Свобода до лібералізму: Пер. с англ. — СПб., 2006. — С. 35.

⁴ Цит. за: Тарновський Е. Четыре свободы. — СПб., 1995. — С. 10.

⁵ Гоббс Т. Левіафан: Пер. з англ. — К., 2000. — С. 219.

⁶ Так, можна згадати знамениту надгробну промову Перикла, проголошену 431 р. до н. е.: наша свобода розповсюджується і на повсякденне життя (тобто на додаток до сфери управління державою. — С. П.); ми не підозрюємо один одного і не ганьбимо сусіда за те, що він живе по-своєму. Цит. за: Понпер К. Відкрите суспільство та його вороги. — Т. 1. — С. 209.

історія людської свободи в ці епохи була історією того, чого немає¹.

Значена зміна парадигми свободи відбувається в Новий час, коли в політичній теорії з'являється розуміння того, що стан свободи — природний стан людства. Ідея природного стану і теза про те, що він відрізняється повною свободою, — гіпотези, абсолютно чужі для античних і ренесансних текстів. Значені ідеї обумовили появу доктрини, згідно з якою ці вихідні свободи мають бути визнані як природжене право, що надане Богом, а значить як набір природних прав, охорона і підтримка яких стає головною метою правління².

Головним поштовхом для зміни парадигми свободи були релігійні конфлікти доби Реформації, які призвели до суспільного визнання ідеї релігійної свободи. Наприклад, М. Лютер, відстоюючи цю ідею, підкреслював, що все, пов'язане з вірою, — вільна справа, і до цього ніхто не може примушуватися. «Якщо людський закон повинен вказувати душі, во що і як вона повинна вірити, а саме цю думку необгрунтовано відстоюють деякі люди, то це, — пояснював батько Реформації, — звичайно, не слово Боже. ... Як може людина бачити, пізнавати, виправляти, оцінювати і змінювати серця? ... Прагнення душі і розуму не можуть відкритися нікому, крім Бога. Тому неможливо заборонити комусь силою або наказати вірити так, а не інакше». Отже, на думку М. Лютера, закони, які роблять це, є безнадійно нерозумними і блюзнірськими; вони схожі на накази місяцю сяяти³.

Ідея релігійної свободи у поєднанні з давньою доктриною природного права надихнула людей на боротьбу за вільне розпорядження своїми силами та здібностями (комплекс «права на життя») і своїм майном (комплекс «права на власність»). «Визнання однієї (релігійної. — С. П.) форми свободи, — пояснював С. Котляревський, — не могло не супроводжуватися розповсюд-

¹ *Эктон Д.* Свобода в христианскую эпоху // Эктон Д. Очерки становления свободы. — http://www.krotov.info/library/01_a/act/on3.html.

² *Скиннер К.* Свобода до либерализма. — С. 29.

³ Див.: *Лютер М.* О светской власти. В какой мере ей следует повиноваться // Лютер М. Время молчания прошло: Избранные произведения 1520–1526 гг.: Пер. с нем. — 2-е изд. — Харьков, 1994. — С. 132–134.

женням її на інші людські відносини: логіка свободи так само неблаганна, як і логіка деспотизму ...»¹.

У розвитку ідеї свободи взагалі можна побачити щось на кшталт ланцюгової реакції. Свобода совісті логічно обумовлює свободу думки. Але зі свободи думки невелика користь без свободи обмінюватися думками, бо думка — здебільшого суспільний продукт, і тому свободу думки супроводять свобода слова і свобода письма, друку і мирних дискусій². Продовжуючи цей ланцюг, можна пояснити, що для того, аби привести свободу совісті, думки і слова в дію, необхідна свобода зборів і свобода об'єднань громадян.

Крім того, слід враховувати, що ці права є необхідними для утримання державної влади в межах, які роблять неможливими її зазіхання на безумовне верховенство совісті як найвищої і найкращої із людських засад³. З'ясування того, що релігійна свобода є творчою засадою свободи громадянської, тоді як громадянська свобода є необхідною умовою релігійної, стало відкриттям, що припадає на долю Європи XVII століття⁴. Тому всі права людини запозичують статус «священних», «природжених» і «невід'ємних» саме від свободи совісті як божественної правомочності кожного віруючого⁵. Це дає підстави характеризувати релігійну свободу як «наріжний камінь» усіх свобод людини⁶.

Остаточне нове розуміння свободи здобуває своє визнання в добу Просвітництва, головним постулатом якого була неза-

¹ *Котляревский С. А.* Конституционное государство. Юридические предпосылки русских Основных Законов / Под ред. и с предисл. В. А. Томсинова. — М., 2004. — С. 69.

² Див.: *Гобгауз Л. Т.* Апологія свободи // Лібералізм: Антологія / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. — К., 2002. — С. 461.

³ *Эктон Д.* Происхождение современного государства // Эктон Д. Очерки становления свободы. — http://www.krotov.info/library/01_a/act/on5.html.

⁴ *Эктон Д.* Свобода в христианскую эпоху.

⁵ *Соловьев Э. Ю.* Категорический императив нравственности и права. — М., 2005. — С. 170.

⁶ *Гірні Б.* Релігійні права: історичний огляд // Релігійна свобода і права людини: Богословські аспекти: У 2 т. — Львів, 2000. — Т. 1. — С. 56.

лежність самовизначення людини від усіх посягань влади — як духовної, так і світської¹. Це у свою чергу підготувало так званий «коперніканський переворот» у розумінні сутності правового регулювання² — перехід у другій половині XVIII ст. до ліберально-юридичного тлумачення права, в основу якого була покладена ідея про необхідність обмеження державної влади заради свободи особи (хоча на її остаточне схвалення, закріплення і реалізацію Європі знадобились ще майже два століття³). З тих часів право вимушено доводити свою легітимність в аспекті охорони свободи.

Сучасне розуміння свободи в суспільних стосунках (так звана особиста (індивідуальна) свобода) зазвичай зводиться до поєднання двох типів (концепцій) свободи: (1) *негативної свободи*, коли зосереджуються на відсутності втручання з боку інших людей, і (2) *позитивної свободи*, коли увага концентрується на спроможності особи самостійно приймати рішення щодо вчинення власних дій⁴. Поза всяким сумнівом, обидва типи свободи мають певний спільний ґрунт: вони передбачають можливість самореалізації особи, її самостійного мислення, дій за власним розсудом, допускають взяття людиною на себе персональної відповідальності за свій вибір. Тому стверджують, що люди потребують негативної свободи, щоб мати позитивну свободу, яка у свою чергу забезпечує негативну свободу. Саме в такому

¹ Це розуміння свободи (свобода віри і свобода у стосунках з людьми) підтримується також сучасною християнською доктриною. Див. Катехізис Католицької церкви, гл. 1, ст. 1, п. 1705 і ст. 3, п. 1738 (<http://www.krotov.info/acts/20/2vatican/1699.html>) та п. IV. 6 Основ соціальної концепції Російської православної церкви (<http://www.krotov.info/acts/20/20000814/04.html>).

² Соловьев Э. Ю. Категорический императив нравственности и права. — С. 196.

³ Ця ідея стає аксіоматичною після Другої світової війни, знаходячи відображення в більшості важливих міжнародно-правових документів. Див., наприклад, преамбули Статуту ООН, Загальної декларації прав людини 1948 року, Статуту Ради Європи від 05. 05. 1949 р., Конвенції про захист прав і основоположних свобод 1950 року.

⁴ Берлин И. Две концепции свободы // Современный либерализм: Ролз, Берлин, Дворкин, Кимлика, Сэндел, Тейлор, Уолдрон: Пер. с англ. — М., 1998. — С. 19, 30.

розумінні ідея свободи і знаходить своє втілення в сучасному західному праві.

Розвиток ідеї рівності

На думку В. Нерсисянца, ідея права — це історія прогресуючої еволюції змісту, обсягу, масштабу і міри формальної (правової) рівності при збереженні самого цього принципу як принципу права взагалі. Різним етапам історичного розвитку свободи і права в людських відносинах притаманні свій масштаб і своя міра свободи, своє коло суб'єктів і відносин свободи і права, інакше кажучи — свій зміст принципу формальної (правової) рівності. Отже, принцип формальної рівності являє собою постійно притаманний праву принцип зі змістом, що історично змінюється¹.

Дійсно, рівність як вимога поводитись в однакових випадках однаковим чином, а у відмінних випадках — відмінним характерна для права всіх часів. Обґрунтування цієї формули можна знайти ще у Платона (Закони, 757а — для нерівних рівне стало би нерівним) і Арістотеля (Політика, 1280а — рівність для рівних, нерівність для нерівних). Інша річ, що суспільні уявлення про відмінності суттєво відрізняються залежно від історичної епохи.

Так, в античні часи вважалося, що люди нерівні і їх не можна зробити рівними. Рівність усіх перед законом не існувала не лише де-факто, її не було навіть в ідеальному випадку². Показовою у цьому плані є думка Арістотеля про те, що чоловік і жінка, раб і вільна особа мають різну природу і не можуть бути рівними (Політика, 1254а-б, 1326а). У свою чергу Цицерон наполягав на тому, що рівність є несправедливою, якщо вона не враховує ступенів у соціальному стані особи³. У середні віки також ніхто не виходив із того, що всі люди рівні, а навпаки, із того, що вони різні за своєю значущістю, принаймні у земному житті. На цих відмінностях у рамках загальної

¹ Нерсисянц В. С. Юриспруденция. Введение в курс общей теории права и государства. — М., 2002. — С. 28.

² Історія європейської ментальності / За ред. П. Дінцельбахера: Пер. з нім. — Львів, 2004. — С. 550.

³ Цицерон. О государстве // Антология мировой правовой мысли: В 5 т. / Рук. науч. проекта Г. Ю. Смиригин. — М., 1999. — Т. 1: Античный мир и Восточные цивилизации. — С. 222.

згоди й ґрунтується ієрархічна, а не егалітарна будова суспільства, а також сприйняття його як ієрархічної структури¹.

Тому цілком зрозуміло, що античне і середньовічне право поза всяким сумнівом були глибоко диференційованими нормативними системами за значною кількістю стратифікаційних ознак (стать, раса, релігійні переконання, етнічне та соціальне походження, майновий стан, місце проживання тощо). Таким чином, античне і середньовічне право не знали загальної рівності².

Заперечення відмінностей між людьми набуває основоположного значення лише в Новий час. Одним з перших, хто висловив припущення, що всі люди рівні за своїми фізичними і моральними якостями — і в дійсності не наділені будь-якими особливими характеристиками, як-то сила, особлива мудрість чи божественна милість, — був Т. Гоббс³. Він вважається першим політичним мислителем з античних часів, який заснував на цій вірі свою систему⁴. Пізніше ідея того, що люди народжуються рівними, була

¹ Історія європейської ментальності. — С. 57.

² У ці часи ми можемо побачити лише окремі прояви цієї ідеї. Наприклад, висловлюється думка, що принцип рівності діяв у Мойсеевій державі: тут як всі її громадяни брали участь у договорі з Йоговою при створенні держави, так і всі повинні були користуватися рівними правами. Громадянська рівність обумовлювалась рівністю перед законом. Оскільки законодавцем є Йогова, перед яким усі рівні, то і закони Його для всіх однакові. «Закон єдиний і одні права хай будуть для вас і для приходька, який проживає у вас» (Числ. XV, 16; 29. Лев. XXIV, 22. Вих. XII, 49). Див. з цього приводу: *Лопухин А. П.* Законодательство Моисея. Исследование о семейных, социально-экономических и государственных законах Моисея. Суд над Иисусом Христом, рассматриваемым с юридической точки зрения. Вавилонский царь правды Аммураби и его новооткрытое законодательство в сопоставлении с законодательством Моисеевым / Под ред. и с предисл. В. А. Томсинова. — М., 2005. — С. 181.

³ «Природа зробила всіх людей рівними у здібностях тіла і розуму, — зазначав Т. Гоббс, — і якщо навіть інколи і знайдеться хтось, тілом набагато міцніший або розумом швидший за всіх інших, усе ж таки на загал ця відмінність однієї людини від іншої не настільки значна, щоб одна якась людина могла на цій підставі претендувати на якесь благо для себе, на яке так само не могла б претендувати й інша людина». Див.: *Гоббс Т.* Левіафан. — С. 150–151.

⁴ *Кревельд М. ван.* Расцвет и упадок государства: Пер. с англ. — М., 2006. — С. 232.

сприйнята Локком¹ і підхоплена Вольтером, Пейном² та ін. Цінність загальної рівності значною мірою була посилена завдяки ідеї автономії, сформульованої І. Кантом. Він вважав, що всі люди рівні в своїй здатності до автономії, що моральна відповідальність і людська гідність також ґрунтуються на цій здатності і що моральність вимагає поваги до кожного, здатного на таку автономію³.

Слід також підкреслити, що значний внесок у поширення ідеї загальної рівності належить християнству. У Новому Завіті міститься знаменитий вислів: «Тим то немає грека, ні юдея, ні обрізання, ні необрізання, ні варвара, ні скіфа, ні невольника, ні вільного, а все й у всьому — Христос» (Кол. 3:11), який традиційно тлумачать як певність щодо рівності людей⁴. На Заході саме християнство вперше утвердило принцип універсальності людської гідності — принцип, який був принесений з небес і перетворений Просвітництвом у мирську доктрину універсальної рівності людей⁵. Так, відповідно до протестантських богословських доктрин через те, що всі люди рівні перед Богом, вони повинні бути рівними також перед політичними агентами Бога, що діють у державі.

¹ На думку Локка, стан, притаманий усім людям від природи, — це стан повної свободи і рівності. «Нікому не належить більше, ніж іншим: бо ніщо не є настільки очевидним, — аргументував Локк, — ніж те, що створіння одного виду та класу ... мають бути також рівними між собою, без будь-якого підпорядкування чи підлеглості ...». Див.: *Лок Д.* Два трактати про врядування: Пер. з англ. — К., 2001. — С. 131.

² Див., наприклад: *Пейн Т.* Права людини: Пер. з англ. — Львів, 2000. — С. 46–47.

³ Детальніше див.: *Кекес Д.* Зasadничі цінності лібералізму // Лібералізм: Антологія. — С. 109.

⁴ Заради об'єктивності слід підкреслити, що в Новому Завіті можна знайти й натяки на земну нерівність людей: «Раби, — слухайтеся тілесних панів зо страхом і тремтінням у простоті серця вашого, як Христа!» (Еф. 6:5).

Крім того, у середні віки нерівність усіх людей та обумовлена нею суспільна ієрархія обґрунтовувалась також висловом з Євангелія: «Нехай кожна людина кориться вищій владі, бо немає влади, як не від Бога, і влади існуючі встановлені від Бога» (Рим. 13:1). Християнська оцінка нерівності кардинально змінюється лише з часів Реформації.

⁵ *Фукуяма Ф.* Великий крах. Людська природа і відновлення соціального порядку: Пер. з англ. — Львів, 2005. — С. 290.

Оскільки Бог наділив усіх людей природним правом на життя і свободу переконань, держава мусить гарантувати їм такі ж громадянські права¹. Тому Реформація разом із ренесансним гуманізмом і пізньою схоластикою вторувала шлях для настання докорінного перелому в уявленні про людину, який прискорив визнання рівної гідності всіх людей².

В епоху буржуазних революцій рівність розуміли насамперед як рівність можливостей, тобто як ідею, згідно з якою кожному індивіду повинні бути гарантовані однакові шанси досягти успіхів у житті³. Її прихильники вимагали усунення штучних перешкод шляхом скасування всіх привілеїв. Вони виходили з пріоритетності індивідуальних досягнень, обумовлених лише здібностями особи, а не її походженням, національністю, кольором шкіри, релігією, статтю тощо, і прагнули правовими методами забезпечити вільну конкуренцію, коли всі перебувають у рівних умовах і грають за однаковими правилами⁴. Така рівність можливостей за своїм характером поза всяким сумнівом є формальною.

Тому зрозуміло, що починаючи принаймні із середини XVIII ст. став наростати рух за правову та політичну рівність усіх громадян, яка є найбільш сумісною з ідеєю формальної рівності можливостей. Ця вимога гучно звучить у Декларації незалежності США 1776 р. і Декларації прав людини і громадянина 1789 р. «Ми вважаємо за самоочевидні істини, — констатується в другому абзаці Декларації незалежності, — що всіх людей створено рівними ...»⁵. Французька Декларація починається з проголошення урочистої ідеї: «Люди народжуються і залишаються вільними і рівними в правах» (п. 1)⁶.

¹ *Vimmi D.*, *мол.* Християнство і демократія у глобальному контексті // Релігійна свобода і права людини: Богословські аспекти. — Т. 1. — С. 45.

² *Губер В.* Права людини і біблійна правова думка // Релігійна свобода і права людини: Богословські аспекти. — Т. 1. — С. 89.

³ *Джадда К., Берри Д. М., Голдман Д., Хула К. В.* Трудным путем демократии: Процесс государственного управления в США: Пер. с англ. — М., 2006. — С. 46.

⁴ Невипадково ця ідея знайшла своє юридичне втілення в ст. 6 Декларації прав людини і громадянина 1789 р.

⁵ Антологія мировой правовой мысли: В 5 т. — Т. 3: Европа. Америка: XVII—XX вв. — С. 227.

⁶ Антологія мировой правовой мысли: В 5 т. — Т. 3. — С. 246.

Проте навіть у XVIII–XX ст. ця ідея реалізується в праві з великими проблемами. Досить нагадати лише два красномовних факти: загальне виборче право без обмежень за ознаками статі, раси, релігійних переконань, майнового стану та освіти вперше в світі (!) було реалізоване лише в 1893 р. у Новій Зеландії¹, а доктрина «рівні, але сегреговані» була визнана неконституційною в США тільки в 1954 р. рішенням Верховного Суду США у справі «Браун проти Ради з питань освіти»². Пояснюючи причини цих труднощів, Ф. Гаєк зазначав, що сучасна людина може, в принципі, суцільно схвалювати ідеал загальної рівності перед законом, але на практиці вона обмежує його застосування лише тими, кого вона розглядає як себе подібних, і дуже повільно вчиться розширювати коло тих, кого приймає як рівних³.

Ця формула набуває остаточного світового визнання лише у середині XX ст., знайшовши своє юридичне закріплення в ст. 1 Загальної декларації прав людини 1948 р.: «Усі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності і правах»⁴.

Проте після визнання ідеї загальної рівності як принципу права перед суспільствами знову постає питання про відмінності, яке має враховувати право. Аналіз рівності тепер обертається навколо осмислення того, яким має бути рівне ставлення до людей, що різняться у важливих аспектах. Це переміщує інтерпретацію рівності з першої половини Аристотелевої формули до другої половини — від ідеї, що подібні випадки слід розглядати подібним же способом, до ідеї, що відмінні випадки слід трактувати залежно від їхньої відмінності⁵. Слід підкреслити, що такий поворот не можна вважати поверненням до античної і середньовічної традиції. Принципова відмінність між ними полягає в тому, що сучасне право вимагає однакового ставлення до всіх людей у найважливіших сферах (насамперед у сфері забезпечен-

¹ *Валадес Д.* Контроль над властью: Пер. с испан. – М., 2006. – С. 59.

² Громадянські права. Рішення Верховного Суду США. XX століття: Пер. з англ. / Під ред. М. Гаррісон і С. Гілберта. – К., 2005. – С. 115.

³ *Хайек Ф. А. фон.* Право, законодательство и свобода: современное понимание либеральных принципов справедливости и политики: Пер. с англ. – М., 2006. – С. 226.

⁴ Международные акты о правах человека: Сборник документов. – М., 1999. – С. 39.

⁵ *Гелд В.* Права // Антологія феміністичної філософії / За ред. Е. М. Драгер та А. М. Янг: Пер. з англ. – К., 2006. – С. 599.

ня основних прав, свобод і обов'язків)¹ і дозволяє справедливу диференціацію правового регулювання лише в окремих питаннях.

Такі зміни обумовлені насамперед трансформаціями, що у другій половині ХХ ст. відбуваються в самому розумінні рівності можливостей. Під впливом альтернативної концепції (рівності результатів²) сучасна концепція рівності, як правило, доповнює класичну ідею формальної рівності можливостей ідеєю створення реальних можливостей для членів суспільства конкурувати з іншими його членами, причому з достатніми шансами на успіх. Для забезпечення подібних реальних можливостей необхідно насамперед гарантувати справедливий розподіл соціальних благ між конкуруючими сторонами. Водночас слід розуміти, що справедливий розподіл соціальних благ зовсім не вимагає їх рівномірного розподілу; він радше вбачає забезпечення рівності можливостей у чомусь на зразок «вирівнювання ігрового поля», з тим щоб зробити конкуренцію за ресурси справедливою, а не тільки досягти їх більш рівномірного розподілу³. Саме така природна в умовах соціальної держави *діалектика формальної і фактичної (реальної) рівності* дозволяє забезпечити «чесну рівність можливостей» (Д. Ролз), яка і є провідною інтерпретацією ідеї рівності в сучасних обставинах.

У цьому вигляді вона і знаходить свій вияв у сфері правового регулювання. Відштовхуючись від ідеї чесної рівності можливостей, сучасне право повинне гарантувати наявність у правовій системі справедливого балансу між вимогами формальної і фактичної рівності, реалізацію принципу недискримінації, поєднання принципів рівності перед законом і судом, рівності прав, свобод і обов'язків людини і громадянина — з одного боку та принципів диференціації правового регулювання і позитивної дискримінації — з іншого.

¹ Пояснення цьому досить просте: всі люди володіють основними (фундаментальними) правами і володіють ними рівною мірою, тому що ці права пов'язані з ознаками людського роду, стосовно яких всі людські істоти є рівними. Див.: *Кекес Д.* Зasadничі цінності лібералізму. — С. 114.

² Рівність результатів — ідея, зміст якої полягає в тому, що суспільство і держава повинні гарантувати рівність людей завдяки перерозподілу соціальних благ чи запровадженню так званої позитивної дискримінації. Див.: *Джадда К., Берри Д. М., Голдман Д., Хула К. В.* Трудным путем демократии... — С. 496.

³ *Шпар Л.* Рівні можливості // Антологія феміністичної філософії. — С. 664–665.